

CSÉPE IMRE, A TÁJ ÍRÓJA *

Csépe Imre szépirodalmi munkásságának értékelésekor kiindulópontként három, egymással összefüggő kérdést kell tisztáznunk: az első az ún. őstehetség problémája, a második a néphez való hűség, a harmadik pedig a tájhoz, illetve a vidékiesség.

A naiv és hamis (ma már giccses) mítosz szerint a költő eleve elrendelt tehetséggel arra születik, hogy a nincstelenségben túlfeszített munka gályapadján, a kockázatos agitáció trapézán vagy fegyverropogásos csatatéren nyílt mellet mutatva érje utól sorsa: elkerülhetetlen mártírhalála. Az így felfogott költői magatartás felső fokát az őstehetség jelenti, akit azért övez különleges nimbusz, mert a nemzeti és a nagyvilági kiteljesedés csupán ígéret marad számára, mivel a megvalósulás konkrét lehetősége a tehetségeinek kibontakozására ügyet sem vető (tehát a saját igazi érdekei iránt közömbös) társadalmi életben elmarad. A nagyközösségben kiteljesületlen alkotói sors ilyenkor, különösen a kegyeletteljes utókor szemében, a természettünemények világába nő át, s a közvetlen környezettel, a gyökérszettel, az anyafölddel, a néppel való, szinte misztikusnak tekintett egység nem ritkán olyan megvilágítást nyer, mintha az őstehetség legrejtettebb szándéka is a helyben maradás, a „néphez való hűség” lenne. Eszerint a külső körülményekből eredő fogyatékoság csak látszat, s az igazi erőnyen nem eseti csorba, mert az a hűséggel, a sorsvállalással azonos. E logika szerint a hátrány, a műveltség hiánya előnynek minősül, aminek az a következménye, hogy a „táj” és a „vidék” megkülönböztetése fel sem merül.

Az őstehetség kifejezés tehát többnyire ilyen gondolatsort indít, ezért mi nem is használjuk szívesen, vagy ha mégsem kerüljük meg (hiszen *A magyar nyelv értelmező szótár*ában pozitív jelentéssel szerepel), egészen más jelentést adunk neki. A mi felfogásunk szerint ugyanis a „néphez való hűség” az őstehetségek esetében kényszerhelyzet, beletörődés, vagy ha tudatos választás is, akkor a felvilágosultság, valamint az öntudat hiányának eredménye. Egyértelműbben: szerintünk a népi tehetség rajta kívül fekvő valós, esetleg félelemből felnagyított külső okok miatt képtelen elhagyni patriarkális közösségét. A néphez való hűség olyan népfiai esetében vitathatatlan, akik — mint Petőfi vagy Arany, Móricz vagy Illyés — a szellem nagyvilágába kerülve, legalább annyira szabad választásból, mint belső kényszerből, költői utópiájukat gyermekkoruk talajára építették. Véleményünk szerint az őstehetség, vagyis inkább az alkotói kibontakozásában gátolt tehetség nem „hű” a néphez, hanem egyszerűen azonos vele.

Allításunk igazságfedezetét domborítja ki az őstehetség életének az a pillanata, amikor a hűség legalább olyan fontossá lesz, mint az azonososság. Csépe Imre és az ő történelmi pillanata esetében sajátos árnyalatot jelent, hogy ő abban az időben lett tudatosan is népe költőjévé, amikor e viszonyt nem elsősorban a költői etika, hanem közösségi felszólítás alakította ki. Ekkortól kezdve egyfelől az általa is akart, másfelől a kívülről elvárt hűségnek, valamint a korábbi tíz évből továbbélő azonosásnak egymást támogató feszültsége fejlődik ki szépirodalmi munkásságában. A mi pillanatnyi feladatunk nem teszi lehetővé annak fejtegetését, hogy e Csépe-versek a korszak legtöbb szépirodalmi termé-

* A kishegyési Csépe Imre-emléknapon, 1977. szeptember 23-án felolvasott tanulmány.

kéhez hasonlóan miért lettek kevésbé maradandók, mint a későbbi évek művészi produktumai. Ennek ellenére nem tagadható le a háború utáni ocsúdó lelkesedésben írt Csépe-versek gördülékenysége, költői képeinek természetessége, ami joggal iratta Gál Lászlóval az *Úzen a föld c.* verseskötény előszavában azt, hogy „Ezek a versek, a falusi versek különösen — a festő versei. Szín, íz, szépség, zamat van a soraiban s napot, holdat, esőt, szelet Csépe Imre úgy tud meglátni (és megírni), mint közülünk senki”, s hogy ebből kifolyólag a költő „nagyon tehetséges.” E versek többsége még csupán fellelegzés a régi súlyos panaszok után. A háború előtt és a megszállás idején írtak életörömének nehezékei most egyszerűen lehullanak róla, hogy szárnyalása könnyed, felhőtlen legyen. Ha a hozzá ez idő tájt legközelebb álló költőt akarnánk megnevezni, akkor mindenekelőtt Thurzó Lajos nevét kellene leírunk. A zentai költőre először is természetképeinek üdesége és alliteráció-kedvelése emlékeztet. A kor egyébként úgy hagyta ott a bélyegét mindkettőjük versein, hogy befejező soraik rendszerint a „jövő” és a „holnap” elé futnak. Közülük természetesen Csépe állja jobban a versenyt, akinél érces hanghordozásának, egészséges erotikájának kiemelése mellett a verstani ismeretek szükösége is megjegyzendő. Ady és József Attila inkább csak olvasmányélményt jelentenek számára. Sikerültebb darabjaiban az eszmei üzenetet szájba rágás helyett mindent felforgató feszültség, megmozgatottság formájában érezteti olvasójával, miként ez a *Vihar* címűben is tapasztalható.

*Kaszás fény az azúr réten
Szikra fut a kasza nyélen;
Füvet kaszál gyül a boglya,
Süvegheggyé tornyosodva.*

*Jön a vihar hegyes szarvval,
Boglyának döfő haraggal;
Mint a bika széjjelhányja,
Szénagyújtók haragjára.*

*Észak felől sugár villan,
Agyumódra mennykő durran,
Szélparipák prűszkölt nyála
Nagy cseppekben hull a tájra.*

A *Tarisznyás emberek c.* novellás kötet már jóval kevesebbet tartalmaz ebből az optimizmusból, arra emlékeztetve, hogy a költő nagy-közösségi víziója alig volt több pillanatnyi fellángolásnál, s hogy egyik-másik versének energiája inkább táplálkozott alkati verbóségból, mint valós és elmélyült közösségi élményből. E novellák tulajdonképpen visszavonulást jelentenek az egykori személyes élmények színterére: a faluba. De téved az, aki e gesztusból az önként vállalt vidékiességre következtet, mert noha a kezdeti lelkesedés lelohadt, a történelmi és a társadalmi tapasztalat eltörölhetetlen. Akinek viszont ilyen tudása van, az már nem vidéki többé, ma ugyan e jelzőt irodalmi minősítő értelmében használjuk. A szocializmus iskolája mellett az önművelésnek azokat az általa kihasznált lehetőségeit is új alkotói többletéhez kell számítanunk, melyeket az új társadalmi rend kínált a korábban nagy körülkintéssel butított ifjúságnak. Csépe most is legalább annyira azonos korábbi világával, mint egy évtizeddel korábban, de ekkor már az állati sorban levők pusztulásának szaggatottan feltörő, indulatos felpanaszolósa helyett kifinomultabb érzékenységet tanúsít az emberi sorsokban rejtőzködő tragikum iránt, s ennek elviselésére a humorban keres támaszt, miközben egy olyan lírai hangnemet alakít ki magának, melyben akkor is önigazolásra lel, ha később irándó regényében, a *Fordul a szélben* csupán a nagyobb lélegzetű epikai forma iránti tehetségéről tehet tanúságot, a felkészültségéről már nem.

Csépe Imre népiessége elsősorban abban különbözik a népieskedők faluképtől, hogy bár nem maradt teljesen mentes a jópofáskodó vas-kosságtól, az ő paraszt-apolloi derűje — kissé a Móriczéra emlékeztető módon — mélyesen megszenvedett. Ezért a falusi élet mélységeinek ismeretében egyszerűen és természetesen jogosultnak érezte magát

arra, hogy erőgyűjtésképpen időnként annak felszínén is elnyújtózzon. Ma már közhelyszámba megy, hogy Csépe prózája (de a költészete is) Kishegyes és környéke néprajzi sajátosságainak kincsesbányája. E tárgyi gazdagság azonban sohasem naturalisztikus öncélúsággal, hanem a szereplők jellemével és a falusi életmozzanattal való egységében kerül novellájába. Életszemléletének is fontos adaléka, hogy nem kerülí meg ugyan a babonát, de fölülről szemléli és mosolyogva szánja azokat, akik életük súlyát azzal is tetézik, hogy képtelenek kiszabadulni a háló-jából. Azok is gyakran megragadják írói figyelmét, akik a falu mikro-közösségében is különcöknek, a nélkülözők közt is boldogtalannak számítanak. Ilyenkor néha, mint pl. a *Mondom Balázs házassága* c. novellájában, túlzásra is ragadtatja magát a testi fogyatékoságok komikusan torzító hangsúlyozásával. Másutt (a *Mea culpában*) az elnéző megértés, az olvasóval összekacsintó bizalmasság határozza meg elbeszélő hangvételét. A *Tarisznyásokban* viszont van ereje hozzá, hogy szentimentalizmus és naturalizmus nélkül érzékeltesse a nincstelenség nemzedékeinek sorsszerű állandóját, az átrobotolt élet után is elkerülhetetlen koldusbotot. Jellegzetes elbeszélése, az *eldobott gyűrű*, valószínűleg móríci ihletésű, mert általában tekintve abba a képletbe illeszkedik, amelyet a *Sárarany* teremtett meg a kallódó értékek mítoszával évtizedekkel korábban. Gyuri életerő és féktelenség tekintetében közeli leszármazottja Turi Daninak. Ez a konfliktusfajta mind a polgári, mind pedig a népies irodalomban is meglehetősen gyakori, s a Csépe-féle feldolgozás sem tekinthető különösen jelentősnek, nem számítva a nagy bőséggel adagolt nyelvi ízeket. A cselekmény annak a legénynek tragédiával végződő konfliktusáról szól, akiben a kötelességtudat képtelen fékezni a szenvedélyt és a társadalmi felemelkedés vágyát. A *Jóska megbizonyosodik* igényes lélekrajzával, a végkifejtet hitelesen előkészítő motíválmódjával emelkedik ki, anélkül, hogy művészi spontaneitással birtokba vett anyagát, a szektás mesterkedéseknek gyanútlanul áldozatul eső tudatlanok világát, ismereteinket bővítő szociográfiaként kellene tudomásul vennünk. A *Mirtuszirom* a *Tiszán* viszont a tragikus sejtések és a melodramatikus végkifejtet sajátos egyvelege. A *Tamás bácsi meg a süldők* ugyanakkor a népi találekonyosság és a humorérzék dicsérete, s egyben annak is bizonyága, hogy a bácskai bűbánatosság és a durbinsógoros sületlenségek szélsőségei között a szellemességnek s a góbéságnak is van helye világunkban, valamint hogy a kiszolgáltatottság, ha más lehetőség nem kínálkozik, ravaszághoz kénytelen folyamodni. Nem marad el Csépe novelláiból a műveletlenség, az ostobaság és a balekség kifigurázása sem, amire a *Kaszával Amerika felé*, a *Vész* és a *Fordítottunk a sorsunkon* c. novellája a bizonyosság.

A *Vizililiomban* egy paraszt-Otello tragédiába hajló hiteles belső drámáját mintázza meg, mint a tisztaságnak és az érzékenységnek a bukását a közönségeség és a durvaság világában. A *Vendégekben* már városiasabb körülmények között játszódik le ugyanaz, amit az író már ki tudja hányadszor tűzött tollhegyére: az anyagi nyomorúság. Váratlan csattanója itt is kimentí az önismétlésből és az ellaposodásból. A *bosszú* c. novellából kiérezzük, hogy igazi betyártörténettel van dolgunk, de az író megkímél bennünket és olcsó romantika helyett a rendkívül kiélezett ténszerűséget választja. Betyárfigurája mellett a csendőrjei is azok mellé az alakjai mellé sorolhatók, akik megérdemlik, hogy helyet adjunk számukra emlékezetünkben. A *Döméknél lopók jártak* komikumban, öngúnyban oldja fel a nincstelenség kínját és szorongását. A *Szarkafészek* viszont az író elbeszélőművészetének csúcspontját jelöli, meg-hozza azért, mert drámái tömörségét nem higitja bőbeszédűség vagy lírai kitérő. Az idulát hevessége itt az első pillanattól kezdve egy emberi sors végzetét előlegezi. Van olyan novellája is — *Sándor helyet keres* a címe —, melyben a feszültség váratlan fordulattal jelentkezik, hogy a végkifejtet jellembeli fejlődést is hozzon. A *doktor* annak a munka-kerülőnek a mulatságos története, akit a váratlan szerencse rövid ideig a falu társadalma fölé emel, hogy megszégyenülése annál kiméletlenebb legyen. De nem csupán a felemelkedés reménytelen óhaja kinozza a

falu emberét, hanem az elvágyódás is. *Karaván* c. novellájában a nyomtalanul eltűnő cigánylány és a nyomába szegődő fiatalember mintha többet jelentenének önmaguknál: az előbbi az elérhetetlen boldogságot, az utóbbi pedig a nyomába szegődő hiábavaló keresést. Am ennél igazabb sors-novellája is van Csépe Imrének. Ha ezt (a *Könnyecseppek a határdombon* címűt) elolvassuk, az a benyomásunk támad, mintha a szerző a műfaj Sommerset Maugham-i formáját is ismerte volna. Pedig ugyanazok a kínok gyöttrik a főhóst, mint az előbb már említett *Az eldobott gyűrűben*. A gazdag lányt annak osztálya itt is elrabolja a szegényembertől, ahogyan József Attila mondaná, de itt a hangsúly a változatosság kedvéért nem erre esik, hanem a hős életének nagy véletlenére, a rajta kívül eső okokból elszalasztott szerencsére.

A következő két novella kötetről, a *Fehér csöndről* és az *Alkonyatbanról* már joggal állapította meg a kritika, hogy nem érik el a *Tarisznyás emberekben* meghódított csúcst. Csépe Imrének ugyanis a megélt élet, a létfenntartásért folytatott mindennapi harc volt az igazi élménye. Az ő alakjai csak addig hitelesek, míg eredeti közegükben, mint egy a sok közül, szemléli őket. Ha széthull a régi közösség márpedig az újabb novellákban ez tapasztalható), akkor már az érzelmekkel átítatott képzelet s a „hűség” veszi át a megformálás szerepét. Ekkori változása tehát nem fejlődés, hanem deformálódás: két utat választ magának, s ezek időnként egészen közel kerülnek egymáshoz, sőt találkoznak is. Egyébként mindkét szélsőség enyhébb formában és nagyobb egységbe illeszkedően már a *Tarisznyás emberekben* is kimutatható. Az egyik az érzélgősség, a szentimentalizmus, melynek lírai futamai és hatásos nyelvezete csupán rousseau-i hangulatú természetleírásaiban ragad magával. Mihelyt emberek, főleg emberpár hívja fel magára figyelmét, nem tudja elkerülni a giccses idillt. Másik véglete a nyelvi „szafosságok” mértéktelen halmozása. Van egy novellacsoportja, mely a lehetetlent próbálja meg, hogy túllendítse az író a sehova sem tartás holtpontján. De ekkor már elmulasztotta a lehetőségét, hogy utolérje a világot és máig tartó érvénnyel fogalmazhassa meg annak alapkérdéseit; ezért joggal írja róla Szeli István, hogy „itt még messzebb kerül törzsökös, hiteles stílusától”.

Természetesen van annyi erénye Csépe Imre írásművészetének, hogy bár nem hunyunk szemet hibái fölött, főlösegesen ne időzzünk rajtuk. Annál is inkább, mert novellisztikájának hanyatlásakor, amikor prózájában elsősorban a visszaemlékezései, egykori énjének keresései kezdik magukra vonni a figyelmet, a lírája csúcspontja jut. Természetesen e hozzá mindig oly közel álló műfajban elért teljesítményei közül sem természetközponitú impresszionizmusát emeljük ki *Termő porban* c. kötetéből, habár ezek sem érdektelenek, hanem *Emlékkövek* c. múltidéző, balladaszerű epikumú ciklusát, melynek néhány darabja — a mostani újraolvasás után úgy tűnik — megérdemelte volna, hogy helyet kapjon *Gyökér és szárny* c. költészeti antológiánkban. A ciklusnyitó első vers, az *Ősök idézése* első versszaka túlmutat önmagán és akár az egész csépei életműnek is mottója lehetne:

*Hiába takar benneteket az idő,
Fellebbentem a múltak fátylát,
Lehúzórom rólatok a temetőt,
S belétek lehelem az élet varázsát.
Mert halottat támasztó erő az enyém,
Fényt és életet viszek a vérbe,
Őseim, ti viharvert parasztok,
Jöjjetek varázsló utódtok elébe.*

A mi számunkra, akik jobbára csak a történelemből, politikából és szépirodalomból ismerjük a születésünket megelőző időszakot, szoros értelmében múltidéző az író műveinek java része, mert belőle ismerhetjük meg tájunk emberének előtörténetét. Nem a munkásmozgalom fejlődésének fontos állomásait, nem a korforduló történelemfor-

máló eseményeit, hanem azt, ami mindezt közvetve előkészítette, és amiért mindez történt: egy, az akkori felszínen ismeretlen és megvetett mélyvízi világot, melynek kétségbeesett jeladása — többek között Csépe Imre korai írói kísérleteinek jóvoltából — mégis eljutott azokhoz, akik jobban értették a módját, hogyan kell kiszabadulni és kiszabadítani a hinároknak már-már halálos szorításából. Ezért az író regénye, a *Fordul a szél*, önkritikaként is felfogható. A főhőse, Ignác ugyanis csupán szeretni tud és indulatoskodni. Az előbbit időnkénti fellángolásokkal és gusztusos menyecskekalandokkal; az utóbbit pedig olyan céltalan zabolátlansággal, aminek igen kevés köze van azokhoz a könyvekhez, melyeket olvasgatott. Mi sem jellemzőbb annál, hogy a féltékeny fasiszta nagygazda bosszújától orosz katonák mentik meg a kalandfilmekre emlékeztető utolsó pillanatban. E befejezés először jogos viszolygást kelt bennünk, de ha a realizmus lényegére gondolunk (márpedig az író talán sehol sem igyekszik olyan mértékben realistának lenni, mint éppen itt), vajon el tudunk-e képzelni nagyobb igazságtartalmú befejezést, mely valószerűbben tükrözne volna az itteni sajátos feudalizmusban testileg és szellemileg egyaránt nyomorékká satnyult szegénység kiszolgáltatottságát. Csépe realizmusának tehát ebből a szempontból nézve teljesség-hitele van; méghozzá olyan értelemben, hogy a táj egykori, ma már átalakulásban levő emberét erőnyeinek és hibáinak együttesében mutatja be, sokszor úgy, hogy alkotói fölülnézet helyett saját maga is egy szintre kerül hőseivel. Magasrendű művészet és érzelgős giccs igen gyakran egymás közvetlen szomszédságába kerül nála. Mégis: szeretettel és megértéssel kell olvasnunk őt, mert egyben: a jó és a rossz iránti magatartásában mindig igazság volt. Kritikai viszonyulásra pedig éppen ő kötelez bennünket, aki képessége és legjobb tudása szerint igyekezett felmérni fiatalokra kihasznált és elmulasztott lehetőségeit.

Posztumusz könyveit merengőn visszatekintő hangvételük, az emlékező és az egykori élmények közötti távolság lírai hídja miatt érdemes elolvasnunk. Urbán János, az író hagyatékának egyik legjobb ismerője többek között így ír a *Határdomb* utószavában: „Ősidők idézéséből fut a jelenbe, fogja köti e táj, benne az emberi sorsok, a történelem. A dűlő-utak végén gondolatai a messzeség felé kalandoznak, hogy szívére ölelje a még mindig cselédsorsban élőket. Elményvilágából feltörnek az egykori sztrájkok történetei, és mellette ott vannak a virágdús májusok. A jejenyék, az akácok mögött a végtelennek tűnő pusztában felrémlik a betyárfészek, melynek kapuján lakat lóg, bezárták vele a múltat. Vásárok, búcsúk, szokások, emlékek fonódnak össze a jelen történéseivel, érzékelte az a világot, amelyet élethűen csak Csépe Imre tudott megírni.”

